

UDK: 619:636.31:616.99:576.89:615

PARAMFIZTOMATOZ KASALLIGINING QO‘ZG‘ATUVCHISI, KLINIK BELGILARI, DIAGNOZ QO‘YISH, DAVOLASH VA OLDINI OLISH CHORA TADBIRLARI (Adabiyotlar tahlili)

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti assistentlari
A.B.Chorshambiyev, Sh.A.Achilov

Annotatsiya: Maqolada paramfistomatozning kechish shakllariga qarab klinik belgilari, davolash va oldini olish tadbirlari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili asosida berilgan.

Аннотация: В статье, на основе анализа научной литературы, представлены клинические симптомы, лечение и профилактические меры парафистоматоза в зависимости от течения заболевания.

Abstract: The article, based on the analysis of scientific literature, presents clinical symptoms, treatment and preventive measures for paraphistomatosis depending on the course of the disease.

Kalit so‘zlar: Trematoda, trematodoz Paramphistomata, migratsiya,, Calicophoron calicophorum, Liorchis scotiae, Gastrothylax crumenifer, Planorbidae, Rikazol Faskotsid, gelmintologik, ekstens – intens samara.

Mavzuning dolzarbligi: Respublikamizda chorvachilik qishloq xo‘jaligining yetakchi sohalaridan bo‘lib, aholini sifatli go‘sht va go‘sht mahsulotlari bilan ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. O‘rganilgan adabiyotlar, olib borilgan shaxsiy tadqiqotlarimiz natijalariga ko‘ra paramfistomatoz qo‘ylar orasida keng tarqalib borayotganligi ma‘lum bo‘ldi. Paramfistomatoz qo‘zg‘atuvchilari qo‘ylar oshqozonining old bo‘lmalari, katta qorin, to‘rqorin va qatqorinda parazitlik qiladi. Parazit xo‘jayin organizmida morfofiziologik o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, natijada hayvon mahsuldorligining kamayishi, o‘sish va rivojlanishdan orqada qolishi, majburiy so‘yish va o‘limga olib keladi.

Paramfistomatozlar – yirik va mayda shohli hayvonlarda hamda yovvoyi kavsh qayturuvchilarning surunkali kechuvchi kasalligidir. Kasallik qo‘zg‘atuvchisi *Paramphistomata* kenja turkumiga mansub bo‘lib, parazitning voyaga yetgan shakllari oshqozon oldi bo‘limlarida (katta qorinda, ba‘zan to‘r qorinda), yosh parazitlar esa shirdon va ingichka ichakning shilliq pardasi ostida yashaydi. Uy va yovvoyi kavsh qaytaruvchilarda 60 turdan ziyod parafistomatlar parazitlik qiladi. Kasallikning o‘tkir kechishida 50-100% buzoqlar nobud bo‘ladi, surunkali shaklida hayvonlarning mahsuldorligi kamayadi, ba‘zan o‘lim kuzatiladi.

Qo'zg'atuvchilari. Paramfistomatozlardan qoramollar va qo'ylarda Paramphistomum, Calicophoron, Gastrothylax va Liorchis avlodlariga mansub bir necha tur trematoda parazitlik qiladilar. Ular ichida O'zbekiston sharoitida eng keng tarqalganlari: Liorchis scotiae, Paramphistomum ichikawai, Calicophoron calicophorum, C.erschowi va Gastrothylax crumenifer. Trematodalar tanasi uchruqsimon yoki silindirsimon, uzunligi 5-20 mm bo'lib, ularda og'iz so'rg'ichi bo'lmaydi. Qorin so'rg'ichi yaxshi rivojlangan bo'lib, tananing orqa qismida yaqin joylashadi. Paramfistomat tuxumlari oval shaklga, kulrang, tuxum po'sti sariqlik hujayralilari bilan zich to'lmagan, o'lchami 0,11-0,16x0,07-0,08 mm. Fassiola tuxumlaridan rangi va sariqlik hujayralilari joylashishi bilan farq qiladi. [1]

Qo'zg'atuvchilarning rivojlanishi. Paramphistomata kenja turkumiga kiruvchi barcha turlarning rivojlanish bosqichlari deyarli bir xil o'tadi. Ular oraliq va asosiy (definitiv) xo'jayinlar ishtirokida rivojlanadi. Oraliq xo'jayin vazifasini Planorbidae oilasiga mansub chuchuk suv mollyuskalari bajaradilar. Parazit tuxumi tezak bilan



Qo'zg'atuvchilarning morfologik ko'rinishi

tashqi muhitga ajraladi. Tuxum suvga tushgach, unda miratsidiy yetiladi. 19^oS-27^oS haroratda tuxumdan 12-13 kundan keyin miratsidiy chiqib, mollyuska organizmiga kiradi. Mollyuska organizmida lichinkalik – sporatsista, rediy va serkariy bosqichlarini o'tadi. Serkariylar mollyuskani zararlagandan 1,5-3 oydan keyin tashqi muhitga chiqa boshlaydi va suvda, o'simliklar yuzasida sistaga o'ralib, adoleskariyga aylanadi. Asosiy xo'jayinlari suv va o't orqali parazitning adoleskariylarini

o'zlariga yuqtiradilar. Yosh paramfistomatlar shirdon va ingichka ichak devorlariga kirib, unda to'qimalik davrini o'taydi. Keyinchalik esa ular katta va to'r qorinlarga qaytib, uning shilliq pardalarida parazitlik qiladi va jinsiy tomondan voyaga yetadi. Parazitlarning jinsiy voyaga yetishi turli muddatda amalga oshadi: liorxislar qoramollarda 97-130 kunda, qo'ylarda 26-107 kunda; paramfistomatlar qoramollarda 40-100 kunda, qo'ylarda 103-115 kunda. Trematodalarning voyaga yetishi uchun o'rtacha 3-4 oy talab etiladi. Jinsiy voyaga yetgan parazitlar 4-5 yil yashashligi to'g'risida ma'lumotlar bor. [3]

Epizootologik ma'lumotlar. Hayvonlarning zararlanish manbalari bo'lib, batqoqli, namli yaylovlar va invaziya bo'yicha nosog'lom (zararlangan mollyuskalar mavjud bo'lgan) suv havzalari hisoblanadi. Invaziyani tarqatish manbalari – kasal hayvonlar va paramfistomatlar lichinkalari bilan zararlangan mollyuskalar. Invaziya manbai bo'lib, yovvoyi kavsh qaytaruvchilar ham bo'lishi mumkin. Zararlangan mollyuskalar qishlab chiqadi va invaziyaning manbai bo'lib qoladi. Adoleskariylar chidamsiz, biotopl

ar quriganda tez nobud bo‘ladi. Odatda paramfistomatozning o‘tkir shakli buzoqlar ya ylovga haydalgandan 1-2 oydan keyin kuzatiladi. Parazitning voyaga yetgan shakllari hayvonlar organizmida bir necha yil yashab, ularni katta va to‘r qorinlarda yilning ha mma fasllarida topish mumkin. [4]

O‘zbekistonning janubiy hududlarida (Surxondaryo viloyati) Calicophoron avlod iga munsub trematodalar, shimoliy-g‘arbiy hududlarida esa paramfistomatlarining qol gan avlod vakillari keng tarqalgan. Undan tashqari Buxoro, Samarqand, Toshkent, An dijon, Farg‘ona viloyatlari hududlarida ham qoramollar va qo‘ylar orasida paramfisto matozlar qayd etilgan. Invaziya ekstensivligi 1,6% dan 30% gachani, invaziya intensi vligi esa 100000 gacha nusxani tashkil etishligi mumkin. So‘nggi yillarda Samarqand viloyatining Urgut va Tayloq tumanlarida kalikoforoz, gastroilyaksoz va liorxozlarni ng kuchli o‘choqlari paydo bo‘lgan. Ayrim qishloqlarda aholi qoramollarining ular bil an 100% gacha zararlanganligi va ayrim hollarda nobud bo‘lishi kuzatilmoqda. [5]

Kasallikning klinik belgilari. Paramfistomatoz o‘tkir va surunkali shaklda kech adi. Paramfistomatozlarning o‘tkir shakli may oyining oxiridan avgust oyigacha davom etadi. Kasallik qolgan oylarda surunkali kechadi. Buzoqlarda holsizlanish, ishtahan i yo‘qolishi, yotib qolish kabi klinik belgilar kuzatiladi. Bir necha kundan keyin esa d iareya boshlanadi. Og‘ir holatlarda hayvon tezagida qon va shilimshiq modda aralash ganligi ko‘rinadi, buzoqlarning orqa oyoqlari va dumi suyuq tezak bilan ifloslangan. K o‘z, burun va og‘iz shilliq qavatlari oqargan, burun oynasi va qanotlarida chuqur bo‘l magan turli shakldagi yaralar hosil bo‘lgan. Tana harorati kasallikning boshida 1-1,5⁰ C normaga nisbatdan ko‘tarilishi, keyin esa pasayishi sodir bo‘ladi. Hayvon tez oriqla ydi, ularda yurak faoliyati susayadi, jag‘ oralig‘ida, ko‘kragida shishlar hosil bo‘ladi, oshqozon oldi bo‘limlarining atoniyasi va gipotoniyasi kuzatiladi. Keskin orriqlash ka xeksiyaga olib keladi. 5-13 kundan keyin kasal hayvonda o‘lim kuzatilishi aniqlagan. Shuningdek, qonning ko‘rsatkichlari ham o‘zgaradi: eritrotsitlar soni va gemoglobin m iqdori kamayadi, neytrofilli leykotsitlar ro‘y beradi. [3]

Patogenezi. Paramfistomatlar parazitlik qilish davrida, birinchi navbatda, shirdon va ingichka ichakning oldingi bo‘limlarida chuqur patologik o‘zgarishlarni paydo bo‘lishiga olib keladi. So‘ngra patologik jarayon oshqozonlarning oldingi bo‘limlariga o‘tadi. Natijada ovqat hazm qilish tizimida buzilishlar ro‘y beradi, hayvonlar kuchli d arajada oriqlab ketadi. Paramfistomatlar qonxo‘r parazitlardir.

Pataloanatomik o‘zgarishlar. O‘tkir shakldagi paramfistomatoz kasalligidan o‘lgan hayvon yorib ko‘rilganda ingichka ichak va shirdon kataral-gemorragik yallig‘ langan bo‘ladi. Eng kuchli jarohat 12 barmoqli ichakda yuz beradi: ichak kengayadi, uning devori qalinlashadi va shishadi, seroz pardasi qizaradi. Shilliq qavat yuzasida k o‘plab mitti paramfistomatlar ko‘zga tashlanadi.

Katta qorinda ko‘p miqdorda qizil rangli (anor donasi rangidek, ayrim holatda hatto uning shaklini eslatuvchi) yirik paramfistomatlar uchraydi. Bu parazitlar qon suruvchilari orasida oshqozonning ichki devoriga mustahkam yopishib yotadi (kanalar hayvon terisiga yopishgandek). [6]

Diagnoz. Hayvon tiriklik vaqtida kasallikning klinik belgilari, epizootologik ma’lumotlar, tezakni gelmintoskopiya usulida tekshirish (kasallikning o‘tkir shaklida yosh trematodalarni ko‘rish uchun) yoki gelmintoovoskopiya natijalari asosida tashhis qo‘yiladi. O‘lgan hayvonni yorib ko‘rib trematodalarni topish orqali tashhis tasdiqlanadi. Paramfistomatozlarning o‘tkir shaklini pasterellyoz, paratuberkulyoz va eymeriozdan farq qilish kerak. [3]

Davolash. Kavsh qaytaruvchi hayvonlarda paramfistomatozni davolash trematodlarga qarshi samarali bo‘lgan anthelminticlardan foydalanishga asoslangan. Asosiy vositalar qatoriga rikobendazol (Rikazol), albendazol, oksiklozanid (Trematazol), bitionol va geksaxloroetan kiradi. Bu dorilar bir yoki ikki marta qo‘llaniladi.

Rikazol (rikobendazol) kabi eng so‘nggi avlod dorilari ham yetuk, ham yetilmagan paramfistomatozga qarshi yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi. Oksiklozanid (Trematazolning tarkibiy qismi) va klozafen ham qo‘llaniladi.

Kurash va oldini olish tadbirlari. yaylovni almashtirish, ko‘lmaklarni, suv havzalarini biologik va ximiyaviy usullar bilan tozalash tadbirlari bilan amalga oshiriladi, hayvonlarni va tashqi muhitni invazyadan zararsizlantiriladi. Oldini olish usuliga quyidagilar: a) gidrometeorologik ma’lumotlarni tahlil qilish; b) bioekologik tekshirishlar; v) epizootologik tahlil qilish.

Hayvonlarni to‘yimli oziqa bilan ta‘minlash va suv havzalarini gigiyenasi, mollyuskalarning biotoplarini tekshirish, har o‘n kunda buzoqlarni va qo‘ylarni klinik tekshirish, o‘lgan, majburiy so‘yilgan hayvonlarni oshqozon ichaklarini gelmintologik tekshirish. Mollyuskalarni



Pat anatomi o'zgarishlari

yo‘qotish uchun, ularning biotoplariga mis kuporosining 1:5000 yoki pentaxlorfenol natriyni 1:200000 nisbatda tavsiya etiladi. Tashqi muhitni zararsizlantirish uchun hayvonlarni gijjasizlantirish va go‘ngni dezinfeksiya qilish lozimligi belgilangan [2].

Xulosa.1. Paramfistomatoz kasalligi asosiy trematodoz kasallik bo‘lib asosan qishloq xo‘jalik hayvonlaridan qo‘y, echkilar va qoramollar zararlanadi va oraliq xo‘jayin

orqali rivojlanadi, asosan kavshovchi hayvonlarning oshqozon oldi bo‘limlarida parazitlik qiladi.

2. Paramfiztomatoz kasalligini klinik belgilari va laboratoriyada kasallikga gumon qilingan hayvonlar tezagi maxsus usullar (gelmintovoskopiya)da tekshirilib diagnoz qo‘yiladi.

3. Paramfistomatoz qo‘zg‘atuvchilariga qarshi kurashishda chorvachilik fermer xo‘jaliklari, aholi qaramog‘idagi qo‘ylarni yil mobaynida rejali tarzda ikki marta gelmintizatsiyadan o‘tkazish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Архипов И.А, Семяков Д.Н., Эффективность антитрема при фасциолёзе и парамфистоматозе крупного рогатого скота. // Ветеринария.-2001.- №2.-С.27-29
2. Архипов У.А., Кошеваров Н.И, Даугалиева Э.Х, Семяков.Н.Д, Абрамов Э. В, Эффективность болюсов фасковерма при паразитарных болезнях овец и крупного рогатого скота. // Ветеринария.-1998.- №10.- С.22-24.
3. Азимов.Д.А. Трематоды-паразиты позвоночных Узбекистана. Монография. Ташкент, 2012. –С.-215 с.
4. Daminov.A.S. Paramfistomatoz xavfli trematodoz kasallik //zooveterinariya//, Toshkent, 2009. №5. –b.17
5. Daminov.A.S. Respublikaning turli biogeosenozlarida qoramollar trematodozlarining epizotologik va immunologik xususiyatlari: dis, vet.fan. dok.- Samarqand: SamQXI. 2016.81-83 b.
6. Daminov A.S., Akramov K.SH., Daminov M.A. Qoramollar Paramfistomatozining epizootologiyasi, davolash va oldini olish chora-tadbirlari. // Veterinariya meditsinasi. Toshkent, 2019. № 5. – С. 17-18.
7. Salimov.B.S, Erimov.S, Taylakova M, Qo‘ylarning paramfistomatozlari to‘g‘risidagi yangi ma‘lumotlar. //Zooveterinariya.- Toshkent, 2015.- №1. B.14-16
8. Грунтенко Е.В. Иммунитет «за» и «против» Москва.: Знание, 1982.-С-208. Кошеваров Н.И. Эпизоотология парамфистоматоза крупного рогатого скота в Центральной части нечерноземной зоны России и меры борьбы с ним: Автореф. дисс. канд. вет. наук.-Москва, 1997.-с-25.